

LLEGENDES URBANES

La modernització de la tradició i la tradicionalització de la modernitat

Javier Gómez Ferri

Universitat de València

Està més o menys assumit que les llegendes són coses del passat. Que les que han arribat al nostre temps són simples supervivències, restes de superstició i ignorància del paradigma mític en l'era de la racionalitat i la ciència. O simplement una forma de folklore que majoritàriament se circumscriu a entorns rurals, on la tradició encara té el seu pes i que cal arreplegar abans que desaparega davant de l'avanç imparable de la modernització, una modernització cada vegada més accelerada. Aquesta caracterització és, no obstant això, desencertada. Si bé és veritat que certes formes de cultura popular poden estar en tràngol de desaparició, n'hi ha altres molt vives i tan actuals que, per formar part de nosaltres i de la societat en què vivim, ens passen desapercebudes. La modernitat avançada, que dona lloc a una societat posttradicional, es revela davant de nosaltres com un procés paradoxal pel que fa a la tradició. No passa simplement per damunt d'aquella com una piconadora. Es nodreix de la tradició, adaptant-la, transformant-la i actualitzant-la, i, d'ací el paradoxal, creant i recreant tradició.

Qui no ha sentit mai contar la història de la xica de la corba (o l'autoestopista fantasma), parlar de xiquets segrestats en supermercats, de dones que ho són als emprovaradors de roba en botigues o grans magatzems, d'objectes estranys en els menjars del determinats restaurants (xinesos, pizzeries, hamburgueseries...) o sobre l'origen de la carn que allí s'hi serveix, de gent que va ficar la mascota o el nadó al microones, de persones que apareixen en una banyera plena de gel a qui se'ls ha furtat un renyó, del que li va passar a una xicona una vegada en el programa «Sorpresa, Sorpresa», o d'una persona a qui van contagiar intencionadament la SIDA i li ho

van fer saber de manera molt ritualitzada, de gent que reparteix caramels amb droga a les portes del col·legis o de tatuatges enverinats o amb LSD, d'una raça de cocodrils albins que habita a les clavegueres de les grans ciutats, d'una famosa a qui va esclatar un pit de silicona durant un vol, d'avions que ens furten la pluja; o a qui no li ha arribat un missatge sobre un perillós virus informàtic o una llista d'additius alimentaris cancerígens! Tot això per no entrar en els usos, efectes i perills de la Coca-Cola —sola o barrejada amb algun altre producte o beguda—, el producte comercial amb més folklore del món.

L'enumeració anterior és una selecció. Es podria continuar fins al tedi i el pitjor és que no deixaria de créixer. Tot l'enumerat suara no són contes, no són llegendes, no són mites, no són notícies, no són rumors convencionals. I són totes eixes coses alhora.

Per més que solen ser relativament efímers, de vegades, la seua presència no és merament testimonial i aïllada, sinó que en ocasions han aconseguit un alt grau d'extensió, generant situacions de pànic o d'alarma social. Aqueix va ser el cas de la història de la suposada banda de Latin Kings que feien el «somriure del pallaso» a les seues víctimes. El rumor es va fer massiu sobre finals de l'any 2005, decorat amb distints detalls i amb diferents dramatitzacions. Bàsicament, una banda de Latin Kings hauria agredit una jove, donant-li a triar entre diverses opcions. Normalment, són tres les opcions. Una d'elles és realitzar a la víctima el somriure del pallaso, és a dir, tallar-li la comissura dels llavis. Les altres opcions són ara irrelevantes. L'important és l'alta ritualització de l'agressió. L'esmentat rumor va aconseguir gran difusió entre adolescents i joves, així com

entre els seus pares, sobretot gràcies a internet, i es descriviren successos semblants en quasi tots els pobles i ciutats d'Espanya. La notícia va arribar fins i tot a aparèixer en diferents mitjans de comunicació local i algun de nacional.

L'origen de la història del «somriure del pallaso» se sol situar als Estats Units als anys 1960–1970. Des d'allí es va difondre i va arribar a Espanya a través del nord d'Europa dècades després, la qual cosa recorda allò que ha succeït amb els contes tradicionals. Però mentre aquestos podien tardar segles a arribar d'un país a un altre, aquests nous contes poden tardar uns anys o uns pocs minuts. I normalment, quan arriben, si cal, són adoptats i adaptats. Fins i tot es mesclen amb altres històries, com la colla «iniciàtica sang», una altra llegenda que va sorgir poc després i que va donar lloc a una llegenda híbrida amb l'anterior.

De la del «somriure del pallaso», junt amb algun altre element, el que substancialment ha anat variant són els agressors. A Espanya, abans de ser Latin Kings, el grup agressor de referència eren un grup neonazi. Grups a afegir a la prolífica llista «d'ensurtadors» que formen part de la tradició popular, des de l'home del sac fins al *sacamantecas*, passant pel coco, la bruixa, l'ogre, la serp, el drac o el llop, entre d'altres.

ANOMENEM-LES «LLEGENDES URBANES»

El tipus d'històries anteriors han rebut diferents denominacions i, a més a més, se les pot caracteritzar de diverses maneres. Per exemple, com «rumors narratius» o com «la mitologia de les societats avançades». J.M. Pujol (1986, 2002) simplement prefereix parlar d'«històries extraordinàries».

Entre les denominacions que més èxit han tingut estan la de «llegendes metropolitanas», «llegendes modernes» o «llegendes contemporànies». Però la denominació d'origen anglosaxó «llegenda urbana» (*urban legend*) és actualment la més estesa i acceptada. El neologisme se sol atribuir a l'estudiós del folklore nord-americà Jan Harold Brunvand. Però l'interès i recopilació d'aquestes formes de folklore urbà ha vingut de mans dels folkloristes, a banda del propi Brunvand, com A. Dundes, L. Dégh, G. A. Fine o V. Champion-Vicent, que cap a la dècada de 1960, arreplegant llegendes i altres formes de folklore tradicional, es van adonar de l'existència d'un riquíssim folklore contemporani que havia passat inadvertit fins llavors a causa del tipus d'esquema conceptual amb què es mirava i valorava la tradició i la modernitat.

En aquesta llista, no s'ha d'ignorar l'estudi precursor realitzat per Edgar Morin (1969). Aquest pensador francès va analitzar un rumor que va córrer com la pólvora a finals de la dècada dels seixanta a la ciutat francesa d'Orleans, encara que ja s'hi havia escoltat adés en altres ciutats franceses. El rumor narrava els nombrosos casos de segrestos de dones als emproadors de roba. Les botigues pertanyien a jueus que segrestaven les dones per al «tracte de blanques». Malgrat que Morin fa tota la seua anàlisi usant el concepte de «rumor», el cas és semblant al neofolklore que estem tractant.

LES LLEGENDES URBANES I LLUR FORMES

La diversitat de manifestacions, formats, temàtiques i formes de transmissió (des del boca-a-boca fins al correu electrònic, passant per la fotocòpia, els fòrums d'internet, els serveis de xarxes socials o el fax, entre altres), unit a un procés recent de hiperinflació del terme «llegenda urbana», fan quelcom complex la recollida i estudi d'aquest tipus de fenomen cultural que ens ocupa. Però és que la diversitat de mitjans és un signe dels temps. A més, els qui coneixen els intents de catalogació dels contes populars, com el d'Aarne-Thompson, seran conscients que la complexitat i heterogeneïtat no

sols és una cosa pròpia de les llegendes urbanes.

A aqueixa complexitat s'afegeix el fet que el terme «llegenda urbana» ha esdevingut en sinònim de «rumor» o de creença injustificada, fet que desvirtua enormement el seu ús, i la qual cosa, d'altra banda, també ens parla del poder cultural del neologisme. Encara que la llegenda urbana és bàsicament un rumor, no tot rumor és una llegenda urbana.

L'etiqueta «llegenda urbana» preten acotar una realitat social i cultural massa àmplia i variada. Però generalment, quan parlem de llegendes urbanes, ens referim a històries o rumors que van de l'enginyós al terrorífic, i contenen allò que ha succeït a un conegut d'un conegut, que circulen entre una àmplia audiència, narrades en diverses formes (amb diverses variants i amb forta significació local) i que es consideren certes o verídiques, encara que hi haja evidències en contra que pugui ser així. Circulen a través de distints mitjans (que les amplifiquen, però el seu element fonamental sol ser oral). Algunes llegendes poden tindre origen en fets que realment van ocórrer, però el contingut dels quals ha anat transformant-se.

Com acabem d'assenyalar, el grau d'elaboració de les llegendes urbanes és molt divers. N'hi ha de molt condensades, quasi són una informació concisa d'un succés, un mer avís. I estan les que s'acosten més al model narratiu, les que es presenten en forma d'història o rondalla. Un cas no exclou l'altre, sinó que s'alimenten mútuament. Per exemple, fa ja quasi una dècada va circular el rumor (en paper fins i tot, com a notificació de la Comandància de la Guàrdia Civil) que ETA estava deixant telèfons mòbils (clauers, en altres versions) amb una càrrega explosiva abandonats en llocs públics. Alguns d'aquests avisos van quallar en històries en què el veí (o l'amic del veí) del que contava la història s'havia trobat un d'aqueixos artefactes en el carrer, l'havia agafat i li havia esclatat. El final de la història variava. Mentre que unes víctimes havien perdut la mà, altres estaven ingressades en un hospital concret d'una ciutat; darrerament, altres havien mort. Una història així és el que prototípicament considerariem una «llegenda urbana».

LLEGENDES, CONTES I MITES

Podria ser que les llegendes urbanes foren una entitat discursiva totalment diferent de les formes tradicionals i per això meresqueren un nom diferent, desvinculat d'aquelles. Cal plantejar-se, per exemple, si una carta fotocopiada d'un metge o d'un hospital famós avisant de la toxicitat de certs additius alimentaris i de l'efecte al·lucinogen de certes calcomanies infantils, respectivament, se'ls pot anomenar «llegenda urbana». El problema és que res no impedeix que, el que és un text escrit convertisca o existisca també en forma oral i narrativa, com hem vist amb els mòbils-bomba.

Moltes de les llegendes urbanes, com els de segrests de xiquets o dones, o la de l'autoestopista fantasma (una història del trànsit entre el món dels vius i dels morts, versions de la qual es poden trobar ens els segles XVIII i XIX), són històries de temàtica ancestral. Les trobem en mites, llegendes i contes de quasi totes les cultures. Encara que han perviscut al llarg del temps, però transformant-se i adaptant-se a les circumstàncies actuals. Així, en el primer cas, la història d'un suposat crim comés en un centre comercial, en què una banda de delinqüents juvenils mutila o assassina un xiquet, és una història els antecedents de la qual es remunten al conte de la priora de Chaucer i els seus anàlegs antisemites, i fins i tot a relats anticristians arreplegats per autors clàssics.

Tinguem ben present que, paradoxalment, si molts contes populars perviuen en l'actualitat és perquè van ser recollits per escrit i després han passat a la literatura oral de nou. S'han modernitzat, primer amb els Perrault, Grimm o Andersen, per a després ser retradicionalitzats, el que porta a alguns a sostenir la tesi de «la invenció de la tradició».

Les llegendes urbanes comparteixen molts més elements amb les formes tradicionals. Els principals potser són la seua forma narrativa —encara que no totes la tinguen— i la consideració que allò que s'ha narrat realment ha ocorregut, per més tocs fantàstics que tinga. Açò també val per als contes populars, ja que s'oblida la funció veritativa que en el passat tenien els contes (Brenicht: 1994). És el mateix tret de «ficcions verdaderes»

La difusió d'algunes llegendes urbanes té dimensions absolutament globals.
Acudit del famós dibuixant Leigh Rubin:
«Va, nen, acostat una mica més. Perquè, no tindràs por d'una vella estúpida llegenda urbana, veritat?».

En aquest context és lògic que sorgeixen formes d'expressió que canalitzen les preocupacions, ensurts i pors que suscita la vida moderna en una societat en aparença destradicionalitzada. Les «llegendes urbanes» són una d'aqueixes formes, on s'expressen els breus drames i conflictes contingents que viuen les gents en la nostra societat a l'hora de viatjar, eixir a sopar fora de casa, usar un telèfon mòbil, una targeta de crèdit o un microones, agafar el cotxe o el metro, deixar els seus fills en el col·legi o a casa amb una cangur desconeguda, o deixar-los eixir a la nit amb els seus amics o amigues, entre d'altres coses que comporta la vida moderna en una societat globalitzada.

Les llegendes urbanes barregen modernitat i tradició. Són, alhora, formes tradicionals evolucionades i formes innovadores que s'adapten a la tradició, amb una funció social complexa, però gens de nova: donar sentit a la realitat que ens envolta, exterioritzar l'ansietat social davant de les incerteses quotidianes, servir de vehicle a la sociabilitat i transmetre normes i valors, és a dir, moralitzar o exemplificar. I, com tot això ho fan en una societat prou secularitzada, hi manca aqueixa funció de transcendència que tenien mites i llegendes tradicionals. En les llegendes urbanes el present, en un intricat entrellaçat, és màgic, sagrat i extraordinari, i al mateix temps profà i ordinari.

BIBLIOGRAFIA

- BECK, U. *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 1998.
- BRENICHT, R. W. «L'aranya a la iuca. Llegendes urbanes d'avui». A: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 4, 1994, p. 32-43.
- DÍAZ G. VIANA, L. *El regreso de los lobos*. Madrid: CSIC, 2003.
- *Leyendas populares de España: Históricas, maravillosas y contemporáneas. De los antiguos mitos a los rumores por internet*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2008.
- GIDDENS, A. *Las consecuencias de la modernidad*. Madrid: Alianza, 1993
- MORIN, E. *La Rumeur d'Orléans*. París: Le Seuil, 1969.
- PUJOL, J. M. «Històries extraordinàries, llegendes urbanes». A: *Perspectiva Escolar*, 102, 1986, p. 16-20.
- *Benvinguts al club de la SIDA i altres rumors d'actualitat*. Barcelona: GRAFO; Generalitat de Catalunya. Dept. de Cultura, 2002.

que tenen els mites, que, alhora que relats, són expressió de creences i explicació de fenòmens. Moltes llegendes urbanes tenen aqueixa funció explicativa d'alguna realitat per a la qual no es té explicació o l'existent no és creïble. El corpus de llegendes urbanes pot quasi ser considerat com la mitologia de la societat moderna. Al capdavant, les mitologies són reunions de relats, la unitat de les quals li arriba a posteriori.

També, com hem assenyalat, moltes llegendes urbanes solen ser contades com a successos que li han passat «a un amic d'un amic». D'ací que a vegades se les anomena abreujadament «FOAF» (*a friend of a friend*), en castellà, un «ADUA» (a un «amic d'un amic»). A pesar de no ser sempre aqueix el seu començament, aquest formalisme recorda les fórmules estandarditzades d'inici de les rondalles.

Així, si d'un costat les llegendes urbanes suposen un fenomen de ruptura amb les formes tradicionals, en quant les transformen, també són, d'un altre, de conservació i creació de tradicions modernes, de retradicionalització. És important fer notar que el canvi d'una societat premoderna, agrícola, bàsicament oral, a una moderna i industrial, o ja ben bé postindustrial, que fonamentalment és escrita i gràfica, té molt a veure amb els canvis en formes, formats i temàtiques dels tipus de relats de què parlem, que migren i són explotats de diverses maneres i entre diferents mitjans, des de la publicitat i el cine fins a la novel·la o els noticiaris.

MODERNITAT I TRADICIÓ

La modernitat, particularment des de l'època de la Il·lustració, va generar un tipus de discurs sobre el coneixement i la societat que s'ha mantingut quasi intacte durant dos segles. L'avanç del coneixement era inductor de progrés i destructor de la tradició. Com hem vist, les denominades llegendes urbanes trenquen amb aqueix esquema arquetípic. Amb la metanarrativa de la modernitat, en paraules de Lyotard.

I és que la modernitat reflexiva o avançada, com a «societat del coneixement», porta al seu dedins el germen de la incertesa i el risc (Beck: 1986; Giddens: 1990), perquè, encara que atenua o conjura algunes de les pors premodernes, ens alerta dels múltiples riscos que comporta qualsevol acció o activitat humana, atès que el propi desenvolupament del coneixement tecnocientífic augmenta la grandària i l'abast de les seves conseqüències. Així, la ciència i la tecnologia, elements de progrés, avanç i il·lustració, curiosament estan adoptant els atributs de la «foscor» del passat. El propi desenvolupament científic i tècnic produeix ignorància i superstició, pors i temors, i fins i tot rebuig. Els repetits accidents industrials i cadascuna de les innovacions tècniques que ens van arribant, des del cotxe fins als mòbils, les lentilles, les transfusions de sang, els trasplantaments, els microones, els nous aliments, generen desconfiança i por. I no són pors fàcils d'afrontar, ja que la societat postmoderna ha perdut la confiança en la institució productora de coneixement fiable.